

Artur Górecki

ORCID: 0009-0006-8799-1530
Centrum Edukacyjne Ordo Iuris, Warszawa

Michał Mrozek OP, *Habitus. Klucz do teologii moralnej św. Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2025, ss. 596

Recenzja podejmuje krytyczną ocenę monografii Michała Mrozka OP *Habitus. Klucz do teologii moralnej św. Tomasza z Akwinu* (Toruń 2025) pod kątem jej wartości naukowej dla etyki, teologii moralnej i filozofii wychowania. Materiał i literatura: podstawę stanowi recenzowana monografia wraz z aparatem źródłowym obejmującym pisma Tomasza z Akwinu (*Summa Theologiae*, *Quaestiones disputatae de veritate*, komentarze do Arystotelesa) oraz piśmiennictwo towarzyszące debat tomistycznych XX i XXI wieku, w tym tradycji Pinckaersa. Metoda: analiza merytoryczna i ocena struktury argumentacyjnej monografii, konfrontacja tez autora z problematyką etyki klasycznej i filozofii wychowania. Główna teza i wnioski: monografia Mrozka dowodzi, że pojęcie habitusu pełni w *Summie teologii* rolę klucza interpretacyjnego całej etyki Tomasza, a jego zaniedbanie w nowożytnej recepcji doprowadziło do redukcji cnoty do nawyku, świętości do przepisu i sumienia do katalogu zakazów. Wnioski dla etyki i wychowania: formacja charakteru wymaga habitusów cnot, a nie tylko przekazywania norm; wychowanie bez pojęcia habitusu traci metafizyczne podstawy.

Gdy w 1994 roku ukazało się polskie tłumaczenie *Źródeł moralności chrześcijańskiej* Servais'a Pinckaersa OP¹, wielu czytelników po raz pierwszy dostrzegło skalę zniekształceń, jakim ulegała tomistyczna etyka pod wpływem nowożytnego woluntaryzmu. Diagnoza Pinckaersa była przełomowa, ale pozostawiła pytanie otwarte: jak dokładnie w strukturze *Summy teologii* działa ten mechanizm, który pozwala Tomaszowi przejść od ogólnych zasad moralnych do konkretnego życia cnotliwego – nie przez uszczegółowienie norm prawnych, lecz przez kształtowanie wewnętrznej gotowości człowieka do dobrego działania? Pinckaers wskazał drogę, którą podążył o. Michał Mrozek. Odpowiedź kryje się w pojęciu „habitus”.

Michał Mrozek OP, dominikanin i teolog moralista, podjął to pytanie z filozoficzną konsekwencją². Książka *Habitus. Klucz do teologii moralnej św. Tomasza z Akwinu*, wydana przez Wydawnictwo Naukowe UMK w 2025 roku i recenzowana przez o. Wojciecha Giertycha OP oraz ks. dr. hab. Piotra Lichacza³, jest pierwszym w polskiej i międzynarodowej literaturze przedmiotu opracowaniem monograficznym, które ujmuje pojęcie habitusu jako klucz interpretacyjny do całej moralnej części *Summy teologii*, a nie jedynie jako jeden z wielu elementów Tomaszowej metafizyki. Ta decyzja badawcza – potraktowanie habitusu nie jako tematu, lecz jako „klucza” – owocuje spójnym obrazem tomistycznej etyki.

Struktura książki jest przejrzysta i dobrze uzasadniona. Pięć głównych części prowadzi czytelnika od kontekstu historycznego pojęcia *héxis-habitus* – od Platona, Arystotelesa i Doroteusza z Gazy po Augustyna, Filipa Kanclerza i Alberta Wielkiego – przez metafizyczną konfigurację terminu w teorii kategorii i w relacji do aktu i możliwości, przez epistemologię habitusu i jego związek z ludzką naturą, aż po dokumentację jego centralnej roli w całej *Prima Secundae* i *Secunda Secundae*. Książka kończy się analizą błogosławieństw i owoców Ducha Świętego jako szczytu teologicznej teorii habitusu – gestem teologicznie trafnym i rzadko spotykanym w opracowaniach akademickich tej rangi.

Osobnego omówienia wymaga rozdział piąty, poświęcony relacji między habitusem a ludzką naturą. Mrozek analizuje tu Tomaszową koncepcję władz duszy – ich wewnętrzne zróżnicowanie, wzajemne zależności

1 Servais Pinckaers OP, *Źródła moralności chrześcijańskiej. Jej metoda, treść, historia*, tłum. Anna Kuryś (Poznań: W drodze, 1994).

2 Michał Mrozek OP, *Finis ultimus – beatitudo: The Principle of Christian Morality. The Summa Theologiae of St Thomas Aquinas and Veritatis splendor* (Romae: Angelicum, 2010).

3 Wśród recenzentów książki znaleźli się: o. Wojciech Giertych OP (prof. Angelicum, Teolog Domu Papieskiego) oraz ks. dr hab. Piotr Lichacz, prof. IFiS PAN.

i sposób funkcjonowania – jako konieczne tło dla zrozumienia, czym habitus jest i dlaczego jest możliwy. Kluczowe jest tu rozróżnienie między władzami określonymi przez swój przedmiot formalny a ich habitualnym ukierunkowaniem: władze są same w sobie obojętne wobec całego spektrum możliwych działań; habitus tę obojętność przełamuje, nadając władzy stałą gotowość do działania w określony sposób. Autor nie omija trudnych kwestii: analizuje stan pierwotnej sprawiedliwości (*iustitia originalis*) i konsekwencje grzechu pierworodnego dla struktury habitualnej człowieka. Tomasz używa tu właśnie kategorii habitusowej: grzech pierworodny jest pozbawieniem (*privatio*) pierwotnej sprawiedliwości – szczególnego habitusu porządkującego wszystkie władze względem rozumu, a rozum względem Boga. Po jego utracie natura ludzka nie jest radykalnie zniszczona, lecz wewnętrznie rozstrojona (*inordinata*): rozum, wola i uczuciowość nie współdziałają już bez trudu. Mrozek pokazuje, że właśnie w tym świetle staje się zrozumiałe, dlaczego Tomasz kładzie aż taki nacisk na cnoty jako habitusy nabyte – lecz także na habitusy wlane przez łaskę, bo sam wysiłek ludzki nie jest zdolny do pełnej reintegracji natury.

Szczególną wartość ma część metafizyczna (rozdziały 2–3). Autor rekonstruuje Tomaszową analizę wieloznaczności *héxis* u Arystotelesa i pokazuje, jak Akwinata syntetyzuje w pojęciu habitusu trzy wymiary jednocześnie: ontologiczny (habitus jako gatunek jakości przynależnej do władzy), funkcjonalny (habitus jako element pośredni między możliwością a aktem) i dynamiczny (habitus jako zorientowanie władzy ku określonemu sposobowi działania)⁴. Trafne rozróżnienie między *habitus* a *dispositio* – wyeksplikowane za pomocą komentarza Tomasza do *Metafizyki* (V, 20) – rzuca nowe światło na to, dlaczego formacja moralna nie przebiega liniowo. Habitus, raz dobrze ukształtowany, nie jest reaktywaniem schematu przez wolę – jest nową naturą osoby; trwałą gotowością do określonego działania, która zastąpiła dawną obojętność władzy.

Rozdział czwarty, poświęcony epistemologii habitusu i zasadzie „poznaj samego siebie”, stanowi jeden z bardziej oryginalnych fragmentów książki. Mrozek pokazuje, w jaki sposób dzięki zaproponowanemu podejściu poznajemy nasze własne władze i ich stan – nie przez bezpośrednią introspekcję, lecz poprzez analizę naszych działań i ich przedmiotów formalnych. Zasada *objectum-actus-potentia* przestaje być suchym schematem dydaktycznym: staje się za to narzędziem autentycznej diagnozy stanu władz duchowych. Działania ujawniają strukturę osoby nie w sensie psychologicznym, lecz metafizycznym – przez

4 Tomasz z Akwinu, *Summa Theologiae*, I–2, q. 49, a. 1–4.

powtarzane wybory formalnego przedmiotu działania kształtujemy i ujawniamy swój charakter. Konsekwencja dla wychowania i dla formacji moralnej jest poważna: rachunek sumienia w ujęciu tomistycznym nie jest listą przestępstw i przywiązań, lecz diagnozą stanu habitualnego ukierunkowania osoby i jej zdolności do dobra.

W części poświęconej *Secunda Secundae* autor omawia szczegółowo cnoty teologalne – wiarę, nadzieję i miłość – jako przykład habitusów wlanых (*habitus infusus*), które nie powstają przez powtarzane działanie człowieka, lecz są bezpośrednio wszczepiane przez Boga i zorientowane na cel przekraczający naturalne możliwości człowieka. To rozróżnienie między habitusami nabytymi a wlanymi jest dla Mrozka jedną z kluczowych demonstracji „elastyczności” tomistycznej teorii habitusu: ten sam aparat pojęciowy opisuje zarówno człowieka kształtującego swój charakter przez własny wysiłek, jak i człowieka obdarowanego darem łaski. Miłość zaś – *caritas* – jest u Tomasza habitusem naczelnym: to ona porządkuje i ożywia wszystkie pozostałe cnoty, jest ich „formą”. Mrozek pokazuje, że bez pojęcia habitusu to twierdzenie Tomasza pozostaje niezrozumiałe: miłość jako *forma virtutum* nie jest metaforą, lecz precyzyjnym twierdzeniem metafizycznym – miłość nadaje pozostałym cnotom określony cel ostateczny, bez którego nie byłyby cnotami w pełnym sensie.

Najobszerniejsza część książki (części IV–V, rozdziały 6–9) przynosi szczegółowy przegląd struktury *Prima Secundae* i *Secunda Secundae* przez pryzmat habitusu. Autor nie poprzestaje na prostym skatalogowaniu cnót i wad: pokazuje, jak rozkład poszczególnych traktatów, kolejność pytań i wewnętrzna architektura każdej kwestii są ściśle uwarunkowane pojęciem habitusu jako zasady jednoczącej formalny i dynamiczny wymiar moralności. Cnota nie jest dla Tomasza środkiem do osiągnięcia celu (tak mogłoby się wydawać przy woluntarystycznej lekturze), lecz częścią konstytutywną tego celu: pełne życie ludzkie składa się z habitualnie dobrych działań, a nie jedynie do nich prowadzi⁵. Szczególnie cenne są analizy struktury traktatów o roztropności i sprawiedliwości – cnót, które w polemice z formalistyczną etyką prawa najchętniej redukuje się do procedur. U Tomasza są one ontologicznie zakorzenionymi dyspozycjami osoby, umożliwiającymi słuszne działanie w warunkach niepowtarzalnych, których żadna norma z góry przewidzieć nie może.

Spośród czterech cnót kardynalnych szczególne miejsce zajmuje w książce roztropność (*prudentia*). Roztropność jest – jak pisał Tomasz – cnotą władzy kierowniczej: jej zadaniem jest ustalenie, co konkretnie

5 Tomasz z Akwinu, *Summa Theologiae*, I–2, q. 55, a. 1.

i w jakich warunkach należy uczynić. Nie jest ona biegleścią w stosowaniu reguł, lecz dyspozycją intelektu praktycznego do słusznego osądu w sytuacji niepowtarzalnej. Mrozek pokazuje, jak Tomasz rozbudowuje tę cnotę o części integralne (*memoria, intellectus, docilitas, solertia, ratio, providentia, circumspectio, cautio*) – a każda z nich jest habitusem składowym, bez którego osąd roztropny nie może się urzeczywistnić. Opis ten ma bezpośrednią doniosłość dla etyki i filozofii wychowania: osoba wychowująca – nauczyciel, rodzic, wychowawca – nie może swoich zadań sprowadzić do przekazywania reguł. Jej zadaniem jest kształtowanie habitualnych dyspozycji podopiecznego, a to wymaga po jej stronie własnej roztropności jako habitusu. Książka Mrozka czyni ten wymiar czytelnym dla współczesnego pedagoga, który może nie znać scholastyki, ale rozumie, dlaczego żadna metodyka nie zastąpi osądu mądrego wychowawcy.

Książka ma także walor wyraźnie polemiczny wobec różnych współczesnych tendencji etycznych. Autor konsekwentnie konfrontuje tomistyczną teorię habitusu z woluntaryzmem Ockhama i jego nowożytnym dziedzictwem, pokazując, jak przyjęcie woluntarystycznych założeń prowadzi do deformacji całej architektury moralnej: cnota redukuje się do nawyku, świętość do spełniania przepisów, a sumienie do katalogu zakazanych czynności. Polemika ta ma implikacje wykraczające daleko poza teologię: dotyczy każdej wspólnoty wychowawczej, która ze swoich filozoficznych podstaw wyprowadza model formacji człowieka. Czytelnikowi zainteresowanemu etyką wychowania nie umknie, że polemika Mrozka z pozytywizmem moralnym jest zarazem polemiką z pedagogiką zredukowaną do przekazu norm: wychowanie bez habitusu jest ćwiczeniem bez formy – nie kształtuje osoby, lecz uczy zachowań. Program wychowawczy bez metafizyki habitusu może produkować ludzi znających reguły, lecz niemających dyspozycji do ich realizacji w sytuacjach niepowtarzalnych.

W szerszym kontekście debaty tomistycznej książka Mrozka stanowi naturalną kontynuację i rozbudowanie programu Pinckaersa. Tam gdzie Pinckaers diagnozował chorobę – odejście od moralności cnoty na rzecz moralności obowiązku – Mrozek dostarcza narzędzia do szczegółowej analizy anatomicznej: pokazuje, które pojęcie leży u podstaw tomistycznej syntezy i dlatego jego zanik prowadzi do rozpadów obserwowanych w etyce stosowanej, w pedagogice i w teologii moralnej. Książka nie jest jednak tylko historyczno-filozoficzną rekonstrukcją. Mrozek wraca do diagnozy z *Wprowadzenia: habitus* odgrywa rolę fundamentalną, a dziś jego poszczególne aspekty są rozrzucone w różnych dyscyplinach i rozpatrywane bez wzajemnych powiązań – psychologia pozytywna mówi o „nawykach”, teoria wychowania o „kompetencjach”, etyka stosowana

o „roztropności praktycznej”, teologia moralna o „prawach sumienia”. Każda z tych dyskusji toczy się osobno, bez metafizycznej podstawy, która pozwoliłaby je połączyć. Mrozek tę podstawę rekonstruuje. Czytelnik, który przejdzie przez całą książkę, wychodzi z niej z poczuciem, że sporne kwestie współczesnej etyki i pedagogiki mają głębsze korzenie, niż się zazwyczaj sądzi – i że Akwinata na wiele z tych pytań odpowiedział dokładniej, niż sugeruje jego obecna recepcja.

Należy także docenić językową dyscyplinę autora. Tekst tak wymagający technicznie jak filozofia tomistyczna łatwo popada w zrytmizowany żargon, który zamazuje myśl zamiast ją eksplikować. Mrozek dąży do precyzji nie przez mnożenie definicji, lecz przez eksplikację stopniową: wprowadza termin, pokazuje, jak działa w oryginale, jak zmienia znaczenie w Tomaszowej syntezie i jakie ma konsekwencje dla całości. Tekst jest gęsty, ale nie hermetyczny; może być czytany z pożytkiem zarówno przez tomistę, jak i przez etyka czy pedagoga niezaznajomionego ze scholastyką. Wydawnictwo Naukowe UMK opracowało książkę starannie: obszerny aparat przypisowy, dokładne indeksy rzeczowy i osobowy, zestawienie tabel ułatwiających orientację w rozbudowanej strukturze *Summy*, pełne streszczenie angielskie oraz numer DOI (10.12775/978-83-231-6115-8) zapewniają książce należne miejsce w międzynarodowym obiegu naukowym.

Recenzowana monografia wypełnia istotną lukę w literaturze tomistycznej – i czyni to w sposób, który pozwala polecić ją nie tylko teologom i filozofom, lecz także pedagogom i wychowawcom szukającym filozoficznego oparcia dla idei formacji charakteru, oraz etykom zainteresowanym metafizyczną podstawą moralności cnoty. Kluczem, którego Mrozek tak wytrwale poszukiwał, okazuje się pojęcie zarazem stare i aktualne. Jak pisał Doktor Anielski, człowiek staje się dobry lub zły stosownie do tego, czy ma dobry, czy zły habitus – a nie stosownie do tego, co postanawia uczynić w danej chwili. Książka Mrozka pozwala zrozumieć, dlaczego ta prosta konstatacja Akwinaty ma wciąż moc porządkowania myśli tam, gdzie współczesna etyka gubi wątek. Stawia przy tym przed czytelnikiem pytanie, które wykracza poza studia tomistyczne: czy społeczeństwo, które wyrzekło się kategorii habitusu, jest w stanie zrozumieć samo siebie – zrozumieć, dlaczego ludzie różnią się między sobą, dlaczego reguły moralne działają lub nie działają i dlaczego wychowanie jest procesem, który wymaga długomyślności i nie dokonuje się z dnia na dzień według zaplanowanego grafiku.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Tomasz z Akwinu, *Summa Theologiae* (Romae: Commissio Piana, 1941–1945).
Tomasz z Akwinu, *Quaestiones disputatae de veritate*, w *Opera Omnia*, t. 22 (Romae: Commissio Leonina, 1972).

Książki i monografie

- Mrozek Michał OP, *Finis ultimus – beatitudo: The Principle of Christian Morality. The Summa Theologiae of St Thomas Aquinas and Veritatis splendor* (Romae: Angelicum, 2010).
Mrozek Michał OP, *Habitus. Klucz do teologii moralnej św. Tomasza z Akwinu* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2025).
Pinckaers Servais OP, *Źródła moralności chrześcijańskiej. Jej metoda, treść, historia*, tłum. Anna Kuryś (Poznań: W drodze, 1994).

